

Nostalgian syleilyssä

Luonto, piristeet ja perinteet poikkeusolojen kiinnekohtina

Kun kävelin tänään tällä kallio saarella, niin ajatteles ihastustani tapasin ”käenkukunta kallion” täältä aivan ilmi elävänä ja mitä kauneimmassa kukka loistossaan. Asettauduin pitkäksi orvokki mereen ja elin uudestaan nuo muistorikkaat hetket ja unohduin puoleksipäivää haaveiluun ollenkaan muistamatta, että olin ”kapinallinen vanki” jonka askeleita seurataan. Kukaan kuitenkaan ei kaivannut minua eikä siis häiritty rauhaani. Otin muistiksi tuosta ihanasta retkestä nuo neljä orvokkia, jotka lähetän sinulle rakkaani.¹

Kolmekymmentävuotiaan perheenisän Väinö Salovaaran heinäkuussa 1918 Isosaaresta vaimolleen kirjoittamat rivit kertovat ristiriitaisesta ajasta. Vuodet 1917 ja 1918 olivat Suomen pääkaupungissa ajanjakso, jolloin saatiin tottua epävarmuuteen, pelkoon, kaipaukseen, väkivaltaan ja kokonaisvaltaiseen nälkään. Toisaalta tuolloin myös vietettiin nimipäiviä, koettiin luontolämyksiä, juhliittiin pääsiäistä ja juhannusta – kukin kaupunkilainen elämäntilanteensa ja mahdollisuuksiensa rajoissa. Nämä arkiset asiat sitoivat kiinni normaaliin ja auttoivat kestäämään epävarmuuden aiheuttamaa stressiä. Jopa vankeudessa oli mahdollista kokea tavalliseen elämään liittyvää mielihyvää, jos ei aina edellä mainitun luontokokemuksen, niin vaikka teekupillisen, savukkeen tai lämpimän pesuveden avulla.

Miten ihminen kykenee säilyttämään toimintakykynsä tilanteessa, joka uhkaa lamauttaa, kun läsnä on lähes nälänhätää

muistuttava elintarvikepula, vapaudenmenetyt ja kuoleman uhka tai vähintään epävarma tulevaisuus? Yksi tapa on tarttua pysyviin seikkoihin yhä tiukemmin, keskittyä omiin subjektiivisiin tuntemuksiin, lähimpiin ihmissuhteisiin, sää- ja luonnonilmiöiden seuraamiseen ja arjen askareisiin. Ne muistuttavat ”vanhasta hyvästä ajasta” ennen kriisiä. Brittiläinen tapa juoda teetä keskellä hirvittävää draamaa muistuttaa juuri tästä tarpeesta: se kiinnittää kehon ja mielen toimintaan, joka on tuttua ja turvallista. Koke-musta syventää nautitun juoman lämpö ja toiminnon liittyminen hyväksi miellettyihin hetkiin.

Artikkelissa esitellään ja analysoidaan sitä, minkälaisiin pieniltä ja mitättömiltäkin tuntuvin asioihin ihmiset tukeutuivat etsiessään arjesta tuttua, turvallista ja pysyvää ja kestääkseen poikkeuksellisia oloja. Mitkä pienet arkiset asiat toivat ainakin hetkellisesti mielihyvää auttaen näin jatkamaan eteenpäin? Tarkastelun ulkopuolelle on rajattu poliittinen ja aatteellinen keskustelu ja siihen liittyneet valinnat sekä mentaalisen selviytymisen yhteisöllinen puoli. Ajanjakso lähestytään yleisinhimillisenä tragediana, jossa yksilöt erilaisissa olosuhteissa ja tilanteissa pyrkivät jatkamaan elämäänsä kukin parhaansa mukaan. Käsittelyperiodi kattaa koko vuoden 1918, mutta tarkastelussa korostuu ajanjakso helmikuusta syksyyn, sotatapahtumista ja punaisen Helsingin ajanjaksosta vankileirien aikaan ja syys-lokakuun armahduksiin. Keskeisiksi teemoiksi nostetaan luonnon ja säätilojen vaikutus, piristeiden ja nautintoaineiden kaipuu sekä perinteiden ja vuotuisjuhlien symboliikka.

Artikkelin lähdemateriaalista ovat eri arkistoissa säilytettävät aikalaisten kirjoittamat kirje- ja päiväkirjamuistiinpanot. Havainnoijina toimivat esimerkiksi edellä mainittu Helsingin sähkölaitoksen entinen konemestari Väinö Salovaara (30 v.), nälkätaiteilija ja arjen kuvaaja, kuoronjohtaja Väinö Pesola (32 v.), Reaalilyseolla sikareita poltellut säveltäjä Aarre Merikanto (24 v.), kouluneuvos K. A. Franssila (49 v.), koulunjohtajatar ja feministi Lucina Hagman (65 v.) sekä niin ikään ruotsalaisella Reaalilyseolla sekä Santahaminassa vangittuna ollut 24-vuotias Tyyne Koskivirta. Näiden lisäksi on hyödynnetty myös muita päivä-

kirjamerkintöjä ja helsinkiläiskirjeitä esimerkiksi Kansallisarkiston Vapaussodan arkistoon sisältyneiden punaisten kirjeiden kokoelmasta ja Kansan arkiston vuoden 1918 arkistosta. Koska subjektiivista, hetkessä tuotettua kirjallista aineistoa on säilynyt suhteellisen rajatusti, on monien edellä mainittujen henkilöiden ajatuksia ehditty jo tutkimuksessa purkaa. Tässä artikkelissa pyritään ainakin osin häivyttämään henkilöiden taustan ja sosiaalisen sijainnin arvioimista ja keskittymään poikkeusolojen tarkasteluun fysiologisen nautinnon ja selviytymisen sekä nostalgian näkökulmasta.

Kaikkia edellä mainittuja kertojia yhdistää tietyllä tavalla vankeus: suurimman osan kohdalla konkreettisesti, Hagmanin ja Pesolan tapauksessa symbolisesti.² Etenkin vankileirien omalaatuisessa todellisuudessa ero entiseen elämään korostui, mutta toisaalta vangit pyrkivät monin tavoin tuomaan entistä ”normaaliutta” epänormaaliin tilanteeseensa: harvoin saadut tutut ruoat ja niiden maku, tuoksut, saunan lämpö ja luonnon äänet saattoivat viedä hetkeksi pois poikkeustilan värittävästä arjesta. Hagmanin ja Pesolan vankeus punaisessa Helsingissä oli toisenlaista: heitä sitoivat niin yleinen epävarmuus, liikkumis- ja matkustusrajotukset kuin elintarvikepula ja Pesolan kohdalla myös heikko, satunnaisiin tuloihin perustunut taloudellinen tilanne.

Metodisena apuvälineenä artikkelissa käytetään resilienssin käsitettä. Eräs mentaalisen resilienssin – selviytymisen, sietokyvyn ja toimintakyvyn säilyttämisen – taso on ideologinen: oman maailmankuvan muokkaaminen loogisemmaksi suojaamaan kaoottisuudelta ja irrallisuuden tunteelta. Tässä auttaa myös oman tunneyhteisön tuki.³ Toinen keino pysyä toimintakykyisenä kriisin keskellä on tukeutuminen siihen, mikä on jatkuvaa, arkista ja pysyvää. Tällaisia tuttuja asioita olivat arjen horjuessa muun muassa vuodenvaihtoon liittyneet havainnot: sään vaihteluihin, luonnonilmiöihin, eläimiin ja vuotuisjuhliin sekä esimerkiksi syntymä- ja nimipäiviin ja kirkollisiin perinteisiin kietoutuneet perinteet. Vuodenaikojen vaihtelut olivat tärkeitä myös kaupunkiympäristössä, vaikka elinkeino ei enää suoraan ollutkaan sidoksissa luontoon. Sääilmiöihin liitettiin paljon symboliikkaa.

Keväällä 1918 toivoon ja uuteen huomiseen liitetyt auringonsäteet ja hohtavat keväthanget tuntuivat tosin välillä myös irvokkailta, ja kontrasti kauniin sään ja omien tunteiden välillä saattoi olla suuri.

Teoreettisesti artikkeli sitoutuu nostalgian merkitystä pohintaan keskusteluun. Nostalgia on keskeistä aikaisemman elämän normaaliuden merkkien tavoittelussa. Itsestä riippumattomat, usein negatiivisina koetut muutokset synnyttävät kaipuuta aikaan ennen kriisiä tai murrosta. Alun perin nostalgian käsite on tarkoittanut konkreettista koti-ikävää ja sen tuottamia oireita. Romantiikan myötä tämä kirjaimellisesti tiettyyn paikkaan kohdistuva koti-ikävä muuttui abstraktiksi kaipuuksi tiettyyn aikaan, kuten nuoruuteen tai ylipäätään ajanjaksoon tai tilaan, jolloin kokee kaiken olleen paremmin.⁴ Kielitieteilijä Pirjo Kukkonen on arvellut, että nostalgia on yhdenlainen selviytymiskeino; menneisyyden hyvät tunnekokemukset ja muistot toimivat apuvälineinä vaikeasta tilanteesta selviytymisessä. Hyvään hetkeen palaaminen vapauttaa hetkeksi nykyhetken musertavuudesta. Kukkonen pohtii nostalgian dualistisuutta: se on toisaalta kaihoisasti menneisyyteen katsovaa, valoisaa unelmointia, mutta toisaalta se voi olla myös raskaampaa depressiivistä melankoliaa. Nostalgiaassa palataan hetkellisesti menetettyyn kotiin tai maisemaan, melankoliassa vellotaan menetyksen tuskassa.⁵

Ruotsalaisen kulttuurihistorioitsijan Karin Johannissonin mukaan nostalgia nousee etenkin yksilön kohdalla yleensä kriisikokemuksista ja siirtymistä. Nostalgiaa voidaan tuntea vuosisatojen taakse tai juuri ohimenneeseen hetkeen, mutta se kohdistuu aina johonkin menetettyyn, johonkin ennen muutosta. Sen voi laukaista tietty tunne tai ulkoinen kohde: kuva, esine, tuoksu, sävel – tai maku. Johannissonin mukaan nostalgia, kuva menneisyydestä, muodostuu aina kuluvaan hetkeä vasten. Se ei ole autenttista historiaa, vaan osa modernia keskustelua valikoivasta muistista: nostalgia tekee menneisyydestä myyttisen, tunnepitoisen, menetetyn onnenhetken. Nostalgiaan kuuluu aina vähintään alitajuinen tunne siitä, että nykyisyydessä on jotain uhkaavaa, huolta aiheuttavaa ja epävarmaa. Siksi ihminen keskittyy onnelli-

seen kuvaan menneisyydestä puhdistaen samalla menneisyyden kaikesta negatiivisesta. Nostalgian moottori on aina muutos ja tunne jatkuvuuden katkeamisesta, ja nostalgia liittyykin yleensä joko henkilökohtaisiin siirtymiin tai sotaan, sotatilaan, katastrofeihin tai esimerkiksi nopeatempoiseen modernisaatioon.⁶

Nämä muuttujat sopivat erinomaisesti käsitteillä olevaan sisällissotaan. Keväällä 1918 etenkin porvarillisen Helsingin osalta elämäntilanteen muutos oli totaalinen. Pelottavalta tuntunut nopea elinolojen muutos saa entisen elämän pienine nautintoinaan yhtäkkiä näyttämään sadunhoitoiselta. Tuoksut ja maut laukaisevat muistoryöpyä, ja juhlapäivät, joihin liittyy erityisiä traditioita, ovat omiaan vahvistamaan nostalgisia ajatuksia. Hyvänä esimerkkinä tästä toimii pappi ja opettaja Hugo Nybergin Runebergin päivänä 1918 kirjoittamat muistiinpanot. Niissä hän kaipasi dramaattisin äänenpainoin ”normaalia” aikaa, jolloin runoilijakuninkaan patsas oli peittyneet kukkiin, kansalaisjoukkojen säveliin ja eläköön-huutoihin. Poissa olivat juhlakulkuet, liehuvat liput, kynttilät ja ilotulitukset. Sen sijaan, että näyteikunoissa olisi näkynyt laakeriseppelein peitetyjä Runebergin rintakuvia, oli niiden päällä nyt paksut lautaluukut. Tästä pohdinnasta Nyberg siirtyi vielä kauemmas vanhoihin hyviin aikoihin, ja Runebergin päivän muistoihin sekoittuivat topeliaanisin siveltimevedoin kuvatut, luontokokemuksin sävytetyt muistot menetetyistä onnellisista päivistä:

- Mutta mieleeni muistuu aika entinen. Puhdas hanki kimmelsi pakkaspäivänä. Puut seisoivat huurteisina Mikkelin pappilan pihamaan ympärillä. Uunin piippujen savupatsaat savusivat suorina ja vakavina helmikuun kirkasta sinistä pakkastaivasta kohti. Valkonen hevonen kiidatti huimaa vauhtia yli jään vieraita pappilaan. Pian oli tuttu, sopusointuinen ystäväjoukko koolla ahkerassa työssä ompelupöydän ääressä. Oli leikkisää ja juhlavaa. Runoilijakuninkaan kummityärtä kunnioitettiin. Juotiin kahvia ... äsken leivottujen leivosten kanssa. Keskusteltiin ”päivän kysymyksistä”, laulettiin, soitettiin. Elettiin rauhassa ja sovussa, valmistettiin lämpimiä vaatteita köyhien, unohdettujen töllien asukkaille. – –
On hajaannuttu. Toiset ovat jo siirtynet yli maallisen elämän rajan.

Muistot vaan elävät ja palaavat mieliin tänä kaameana aikana. ... On kerrottu että Saksan keisari on syösty valtaistuimelta ja Wenäjän bolshevikit ovat julistaneet sodan Suomen valkokaartille! Onhan siinä Runebergin päivän tunnelmaa.⁷

Nybergin muistoissa maalaismaiseman kauneus ja moneen kertaan mainittu ihmisten kesken vallinnut sopusointu vertautuvat todellisuuteen suurkaupungissa, jossa kansalaisten välinen eripura oli päätynyt verenvuodatukseen. Entisestä oli pyyhkiytynyt pois kaikki kielteinen, ja köyhät tollitkin näyttäytyivät romantisoidussa valossa, hyvän tekemisen mahdollistajina. Menetetetyt vanhat hyvät ajat ovat ristiriidattomia ja täydellisiä.

Artikkelini aihe sivuaa myös aistien historiaa. Nostalgiaa on kuvattu ”aistien muistiksi”: tietty tuntemus tuo menneen hetkeksi lähelle.⁸ Tiettyjä aisteja on pidetty alkukantaisempina toisiin nähden: Aristoteleen mukaan nimenomaan tunto- ja makuaisti olivat ”eläimellisiä” aisteja verrattuna muihin ”inhimillisiin” aisteihin.⁹ Juuri nämä kaksi ensin mainittua aistia ovat keskeisellä sijalla niissä fysiologisissa nautinnoissa, jotka painottuvat hetkessä tapahtuvaan elämykseen: lämmön tai esimerkiksi veden tunteminen iholla tai tutun ruoan tai juoman maku vievät kehon aikaan ja paikkaan, jossa nämä aistihavainnot ovat olleet merkki turvasta ja hyvästä olostä, ehkä hoivasta ja läheisyydestä. Ne pakenevat järkeilyä ja analyysia kiinnittäen toimijan nyt-hetkeen.

Kadotettu maisema ja lohduttavat eläimet

Kuljin eilen Viertotietä. Kadulla näkyi jyväjälki viljaa kuljettaneesta ajopelistä. Pysähdyin katsomaan. Miksi? Siksi, että näky oli outo. Miksi outo? Siksi, että jyvät saivat olla paikoillaan. Ennen sotaa olisi siinä ollut vilkas elämä. Somat kyyhkysket, välillä kuherrellen olisivat siinä elämästä iloinneet. Ruskeatakkiset varpuset siinä olisivat nokkelia pikkuvarkauksia tehneet tai sovinnossa osansa ottaneet. Pois on nyt lintujen parvet. Poissa, kuten iloisesti parveilevat, laiskasti lönykkytelevät koiralaumat. Nälkäkö

on linnut tappanut, vai ruttoko? Tyhjää siis ja kuolon jälkeä! Tämä sodan jälki.¹⁰

Tässä Väinö Pesolan päiväkirjamerkinnässä on luettavissa paitsi arkipäivän ilmiöiden havainnointia myös nostalgiaa. Tämäkin kielikuva on kuin maalauksesta. Normaalielämään kuuluvien, jatkuvuudesta todistavien siemenistä kinastelevien lintujen ja katukoirien – jotka olisivat saattaneet toisissa oloissa herättää myös ärtymistä – katoaminen oli nyt osoitus sodan tuhoavasta voimasta, ja nostalgia kohdistui kaupunkikuvaan ennen sotaa.

Luontoon liittyvät havainnot ja kokemukset saattoivat olla myös parantavia ja arkea helpottavia. 1910-luvun Helsinki oli vain osittain urbaania kaupunkiympäristöä, ja kenellä vain mahdollisuutta oli, pyrki saamaan ravintoa maasta. Myös tästä syystä kevättä odotettiin malttamattomasti. Kevään tuloon liittyi vahvaa symboliikkaa, kun sydäntalvella alkanut sota alkoi kääntyä loppuaan kohden kevään merkkien ilmestyessä kaupunkikuvaan – jokainen tosin tulkitsi merkkejä omasta elämänpiiristään käsin. Luonto oli tärkeä paitsi vuodenkierron myös ihmisen hyvinvoinnin kannalta. 2010-luvulla on kirjoitettu paljon luontoyhteyden vaikutuksesta terveyteen: luonnossa oleskelun sanotaan muun muassa laskevan verenpainetta ja kortisolitasoja vähentäen näin esimerkiksi ahdistusta.¹¹ Tällä voidaan ajatella olleen merkitystä myös esimerkiksi vankileirien poikkeusoloissa. Luonnonilmiöt aistihavaintoineen ovat myös pohja nostalgialle ja synnyttävät mielleyhtymiä, jotka vievät lapsuuden tai muun tärkeän elämänvaiheen menetettyyn maisemaan, sen tuoksuihin ja väreihin.

Väinö Pesola, joka ei asettunut selkeästi kummankaan osapuolen kannalle, kirjoitti yhdeksäs maaliskuuta, kuinka koko viikon oli ollut ihana kevätssä:

Koko ilmanvalta aaltoilee valoa, lumihanget tähtilöivät, puropiskuiset loruilevat ja ihmislapsosten kasvoista loistaa ilo. He eivät tiedä sodasta, tuskin nälästäkään! Samallinen omituinen valovirta on käynyt minunkin olemukseni läpi. Tunteen siitä, kuin sota, nälkä olisi kaukana – kevätautereisten maisemain, toiveverhojen takana miltei unohtuneessa menneisyydessä.¹²

Vastaavaa kuvausta on myös Pesolan merkinnässä helmikuulta, jolloin hän kuvaa laskiaisen viettoaan ja nuorison nautinnollista riemua pulkkamässä sekä luonnon rauhoittavaa vaikutusta:

...suurenmoinen oli luonto ja koko matka. Auringossa keväinen kelo, hangella häikäisevä tähtikirkkaus neitseen puhtaus, metsissä muhea valkovaippa ja mäki erinomaisessa kunnossa. Reipas nuorisojoukko oli innostuksissaankin tyyntä kuten ympäröivä metsä. Näytti siltä, kuin sopusointu ainakin hetkeksi olisi vallannut luonnon ihmeiden lumoissa karkeloivat.¹³

Sään ja luonnonilmiöiden lohduttavuuteen tukeutui myös feministi ja pasifisti Lucina Hagman, kiivaskin tulisielu, joka kirjeissään toivotti sinne syvimpään kaikki sotahullut miehet, jotka olivat ajaneet maailman turmioon. Toisenlainen Hagman tulee kirjeissä esille silloin, kun hän tarkkailee ikkunansa takana touhuilevia talitiaisia. Kirjeiden sävy muuttuu haikeaksi ja tunteelliseksi hänen puhuessaan linnuista, luonnosta ja vanhoista hyvistä ajoista. Lintuihin liittyvässä puheessa on myös vahvaa symboliikkaa. Linnut edustavat viattomia luontokappaleita, jotka joutuivat kärsimään ihmisen pahuuden ja mielettömyyden, sodan ja sen seurausten, vuoksi. Kirjeissään Hedvig von Schantzille Hagman kuvaili ikkunansa takana vierailevia lintuja rakkain ja tärkeiksi ystävikseen, joita hän jäisi kaipaamaan, jos joskus muuttaisi muualle.¹⁴

Maaliskuun yhdeksäntenä päivänä Lucina Hagman kirjoitti, että ainoa asia, joka esti häntä vajoamasta täydelliseen synkkyyteen, oli kaunis sää: auringonpaiste, sininen taivas ja pikkupakkainen. ”Totta on, ettei mistään voi olla iloinen, ei edes siitä, mutta luulen, että jos olisi pilvistä, kylmää ja myrskyisää, vajoaisi mieliala aivan kokonaan.”¹⁵ Hagman kertoi joutuneensa haikeuden valtaan kuultuaan talitiaisen helkäyttävän kirkkaimmat ja iloisimmat sävelensä lähipuussa ja pyytäneensä mielessään lintua laulamaan lisää, jotta hän kykenisi uskomaan, että maailmassa oli vielä jotain ystävällistä ja toiveikasta jäljellä. Hän kirjoitti myös, miten ajatukset usein kääntyivät muistelemaan kesänviettomaisemaa ja lapsuutta, metsiä, puita, lintujen laulua, lakkujen poimi-

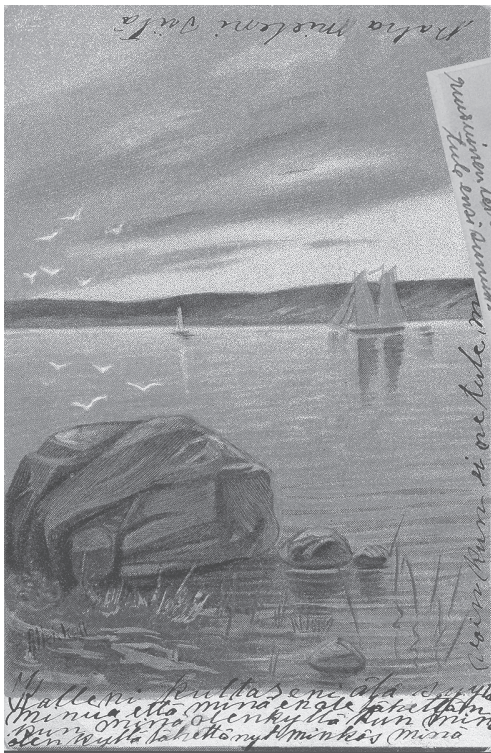
mista lämpimänä kesäpäivänä.¹⁶ Sodan alkupuolella Hagman oli vihainen ja jopa vallankumouksellinen, lopulta vain melankolinen ja kaihoisa. Jäljelle jäivät luonto, eläimet ja linnut. Hagman vetosi luonnon tarkkailuun ja eläinten toveruuteen helpotuskeinona kirjeessään Adéle Stenforsille muun muassa näin:

Ymmärrän että kärsit, mutta se on tunteellisten ihmisten kohtalo. Etsi luontoa, asu puutarhassasi, puhuttele perhosta ja lintua, ja työskentele taloudessasi. Kun sinulla on toverinasi lehmä navetassa. Olis vaan minullakin.¹⁷

Melankolia on sana, joka hyvin kuvaa Hagmanin mielialoja sodan aikana ja sen jälkeen: hän ikävöi paitsi lapsuuden maisemaa myös entistä toiveikkauttaan ja illuusiotaan paremmasta maailmasta. Nostalgia voi kohdistua paitsi menneisyyteen, myös toivottuun ja menetettyyn tulevaisuuteen – tällaisen menetyksen kokivat myös punaiset.

Vielä suurempi symboliikka lintuihin liittyi vankeudessa. Niin ikään vahvasti tunteva, valkoisen Suomen puolella jo helmikuussa 1918 vangittu kansakoulunopettaja Jaakko Kemilä kirjoitti puoli-vuotisen vankeutensa aikana paljon runoja. Osassa niissä esiintyy lintuja, jotka pyrähtävät vankikopin ikkunan taakse toimien viestinviejinä ulkomaailmasta. Eräissä säkeissä ikkunaan lennähtää perhonen: ”Mistä on matkasi, kukkien mies? / Tuletko taivosta asti? / Mistäpä koppini ikkunan tiesi? – / Kyynel silmääni kasti.” Kemilä pohtii, tuoko perhonen hänelle hyviä vai huonoja uutisia, ennustaako se jopa uutta, parempaa päivää.¹⁸ Toisessa runossa Kemilän aikaisemmin halveksima kotivarpunen, hottinen, muuttuu hyljeksityn vangin ystäväksi ja sielunkumppaniksi: ”Niin, kaikki arvotahan muuttuvat, / omat ilonsa unhotetulla. / Kun oikeus, vapaus puuttuvat / voi hottinen lohduksi tulla.”¹⁹ Nostalgia ja lapsuuden maisemat ovat myös runojen vahva elementti, kun lapsuuden muistot luonnon keskellä tuottavat samanaikaisesti sekä surua että lohtua:

Sain venettä sauvoa, soudella / ja ajaa liinakkoharjaa, / kotisaa-
resta koivuja noudella / ja niityllä vahtia karjaa.” / Myös pilkkoa

Vallilan kirkko ja sen läheisyys
 muna-alla (muna on keltainen)
 suuri onnena on kirkon läheisyys
 olen kyllä vanha ja minulla on muna

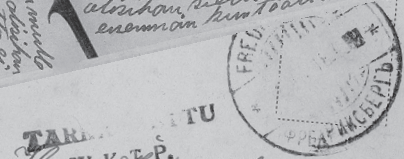

Keskivertien luterilisen kirkon, kirkon läheisyys, kirkon läheisyys, kirkon läheisyys

niinä en ole soenui
 kun kopsi korttia
 rinnalla sairas huonosti
 minä myyden kirjasto
 sainon tekoon joutui
 ja terveysi paljon
 vanhemmilla patien
 Anna koki siellä
 modolla uti porttien meitä
 rino kopsi, jos ei, se jo
 kaaripi kun pöytäsi
 niin, men toisalle
 alenkan, siellä ruokaa
 esenon kirkko

ei Anna Ruusumulle
 mitään muuta muuttua
 mutta on oltu siellä
 kirkon läheisyys

Ruusukissa 14-18. Anna
 Tammun tervehdyksen
 hites ja koro llo sinua
 woin, kute vaikeo kumika
 on hopynt min. jellan
 niinä olen nim postast
 jonne kotoa jos, kum te
 eluukun minä oduttakin
 oey fun tona ei, len kum
 kadi miel. kum tul. koi, sa
 ja sinua ei, ollut kumpoo
 piltoma kumto, kumoo k
 tainen kumna, atetekem
 niinä olen nyt tereenä, oli k
 kumoo kumti, kumee
 kumoo kumti, kumee
 kumoo kumti, kumee

Herra W. K. E. P.
 Herra Juhana Hilttä
 Suomenlinna
 Kirjuri Ojasta
 Huone 17

Kesäinen merimaisema ja suru kadonneesta rahalähetyksestä, kaunis keltainen ruusu ja ikävöivä, huolestunut vaimo. Suomenlinnan vankileirille Vallilasta ja Fredriksbergistä toimitetut tervehdykset oli kirjoitettu normaaliajan luontoaiheisille postikorteille, ja niiden kuvat ovat todennäköisesti herättäneet vastaanottajissaan sekä iloa että haikeutta. Ystävättären Ruotsalaiselle Reaalilyseolle lähettämän Cosmopolitan-lehteä mainostavan kortin sisältökään ei paljasta ajassa olevan mitään poikkeuksellista; tämä kertoo kevään edistyvän nopeasti ja toteaa lukemisen olevan parasta ajanvietettä. Valokuvassa on Katajanokalla vangittuna ollut Arvid Selin perheeseen. Isälleen äitinsä kanssa paketteja ja ruokaa usein toimittanut Toivo-poika menehtyi espanjantautiin syksyllä 1919. Kuvat: Kansalliskirjasto ja Kansan arkisto.

UNIVERSAL COPYRIGHT
 REINTHAL & NEWMAN, N. Y.
 No. 886

THIS SPACE MAY BE USED FOR
 CORRESPONDENCE

Tämä 173-18 on nyt valmis. Monet teit-
 töt kotiini. Ne on iloisia
 ja hyviä. Kysym. ohjelmassa voi-
 mist ja koulut. koulun alla
 haittoja on vähenty, ne ovat
 nyt haat koulun työpaikalla.
 Se on parvasta. Opetustalon
 mukiltaan. Minä olen koulun
 työntekijä. Niin koulun. Joka on
 työntekijä. Niin koulun ja
 työntekijä. Niin koulun ja

STAMP
 HERE

Lävettäjä
 Aarre Merikanto
 Ruotsalainen Koulukoulu
 III B.

piisiin honkia, / tai tervahaudalla juosta; / salakoita salmesta onkia / ja lakkoja poimia suosta.”²⁰

Kemilä horjui runoissaan nostalgian ja melankolian rajamailla saaden kirjoittamisesta ja lapsuuden muistelemisesta kuitenkin lohtua ja pakoa raskaasta todellisuudesta. Jopa lapsuudessa tehty kova työ näyttäytyi osana menneisyyden paratiisia.

Mantereelle vangituilla luontokokemukset olivat vähissä – usein ne typistyivät ikkunasta näkyvään maisemaan ja kävelyyn pihamaalla – jotkut tosin näkivät ulkomaailmaa työkomennuksilla. Ruotsalaisessa lyseossa vangittuna ollut Tyyne Koskivirta kuvasi useassa päiväkirjamerkinnässään sitä, kuinka ikävää oli, kun ulos ei juuri päässyt. Hän katseli ikkunasta vankilan pihaa ja tarkkaili säätä, joka vaikutti voimakkaasti hänen mielialoihinsa; sade symboloi surua ja ihmisten pahuutta, ja kauniilla ilmalla tuntui pahalta, kun ei päässyt siitä nauttimaan.²¹ Kesäkuun lopulla hänet siirrettiin Santahaminaan. Vaikka olo oli edelleen kurja, Koskivirta kertoi kuitenkin käyneensä pihalla kuuntele-massa saarnaa ja myöhemmin vartijaneidin kanssa hakemassa pihlajanoksia, joilla naiset olivat koristaneet makuupaikkansa, ”että muistuttaisi vähän kesää meille”. Koskivirta kertoi saaren ja etenkin merenrannan olevan todella kauniita, ja totesi, että jos piikkilanka-aidan ulkopuolelle pääsisi vapaasti, kulkisi aika-kin nopeammin: ”Sen puolesta täällä on parempi, kun saa olla ulkona, mutta asunto on kurjempi kuin koululla. Mehän olemme vaan kesähuvilassa ja pääsemme syksyksi kotiin.”²² Muutamaa päivää myöhemmin Koskivirta kuvaili ihanaa ja lämmintä kesä-päivää kuvitellen, kuinka hauskaa olisi istua rantakivellä ja upot-taa jalkansa mereen. Hän ei ollut päässyt aikoihin peseytymään, joten kaipasi vettä siinäkin mielessä: mustuneet kasvot olisi ollut ihana pestä edes merivedellä.²³

Vangit saivat Suomenlinnassa liikkua toukokuusta alkaen päi-väsaikaan ulkona, ja myöhemmin kesällä he saivat kulkea piik-kilanka-aitauksen sisällä vapaasti. Katajanokan vankilassa tätä luksusta ei ollut tarjolla, vaan ulkoilu oli mahdollista lähinnä työ-komennuksilla. Myös Suomenlinnassa erilaiset työkomennuk-set mahdollistivat piikkilankojen ulkopuolella oleskelun passien

avulla.²⁴ Tämä lienee selityksenä myös artikkelini alussa lainatun sähkömies Salovaaran suhteellisen vapaalle liikkumiselle ja luonnosta nautiskelulle. Se seikka, että punavangit päätyivät saariston vankileireille juuri keväällä, on merkityksellinen monestakin syystä. Jos valtaosalla huhtikuusta lokakuuhun kestänyt vankileiriaika olisi sijoittunut esimerkiksi puoli vuotta myöhäisemmäksi, olisi kuolleisuus ja sairastavuus – jos mahdollista – ollut entistäkin suurempaa. Nyt vangeilla oli kaikesta kurjuudesta ja vapaudenmenetyksestä huolimatta mahdollisuus jossain määrin hyötyä luontoympäristöstä, saada siitä mielihyvää ja lisäravintoakin.²⁵ Ainakin osalle vangeista maisema ja luonto toivat jonkinasteista lohdutusta.

Kaakao ja kylpy: nautintoja vankeudessa

Kun maailma ympärillä muuttuu pelottavaksi ja epävarmaksi ihminen kääntyy sisäänpäin, hänen elämänsä pienenee. Muistojen vaalimisen, nostalgian ja menneisyyteen kohdistuvan henkisen koti-ikävänsä lisäksi hän keskittyy ajattelemaan läheisiään ja sitä, miten parhaiten säilyttää järkensä, toimintakykynsä sekä arjen pienet, mentaalisesti ja fysiologisesti tärkeät nautinnot. Erilaiset nautintoaineet ja niiden puute ovatkin seikka, joka nousee keskiöön.

Elintarvikepuula ja nälkä vaikuttivat ihmiseen niin psyyken kuin soomankin tasolla, ja ahdistavassa tilanteessa jokapäiväisten piristeiden, kuten nikotiinin, kofeiinin ja sokerin saamisesta tuli korostuneen tärkeää. Ruokatarpeiden ja vaatteiden sekä muun saatavissa olevan tavaran lisäksi vankileireille kuljetettiin runsaasti juuri edellä mainittuja, ja erilaiset piristeet toimivat myös hyvänä valuuttana (punavanki)leirien sisällä. Sokeri ja tupakka olivat parempaa valuuttaa kuin raha, ja ne pelastivat monen hengen, koska niillä sai hankituksi tarvittavaa lisäravintoa. Ruokaa sai ostettua suoraan tupakalla: ”se oli monta kertaa arvokkaampaa kuin raha sillä sai aina soppaa kun ei rahalla saanut.”²⁶ Voidaan ajatella, että ne, jotka kykenivät kieltäytymään nautintoai-

neista ja vaihtamaan ne parempaan ravintoon olivat paremmassa asemassa selviytymisen suhteen kuin ne, jotka käyttivät sokerinsa ja tupakkansa hetken nautintoon ja pakoon todellisuudesta.²⁷ Toisaalta nämä nautinnon hetketkin olivat tärkeitä eritoten psyykelle.

Haluttua tavaraa nautintoaineet olivat myös vapaudessa. ”Gulashaaminen”, mustan pörssin kauppa, eli kukoistustaan, ja ravinto kiersi kädestä käteen ja vatsaan eri tavoin. Siviilissä selkein ero normaaliin oli omaisten ja tuttavien poissaolon lisäksi elintarvikepula, joka piinasi kaikkia. Huhtikuuisessa punaiselle rintamalle lähteneessä kirjeessä kerrottiin kahvihetkestä, joka jollain tapaa muistutti entisiä, mutta aivan täydestä se ei mennyt, sillä pullan oli korvannut Siperian tuliaisina tuodut vesirinkelit: ”...juotiin rinkilä kaffia, ei täällä viellä ole nähty pullaa kylähän sekin olisi hauskaa kun saisi entisen ajan takaisin pullan ja kaikki muun hyvän ajan.”²⁸ Vanhan hyvän ajan varmana mitarina oli kahvihetki, johon sisältyivät sekä kofiini että sokeri. Kuvaava esimerkki nautintoaineiden kaipuusta on Jalmari Finnen kirje kesäkuulta 1918. Siinä hän kertoo Maria Lallukalle, kuinka hänelle on tarjoutunut mahdollisuus tilata tukkuhintaan hollantilaisista hedelmä-marmeladia, ”jossa on 48 % sokeria ja 24 siirappia.” Finne uskoi tämän olevan haluttua tavaraa sokerista tyhjässä maassa, ja kysyikin, kuinka monta kymmentä kiloa Lallukka haluaisi ainetta talven varalle – Finne suositteli kokonaisen 200 kilon astian hankkimista ja sen jakamista viipurilaisen tuttavapiirin kesken.²⁹

Jokapäiväisten nautintojen kaipuu korostui entisestään, kun vapaus menetettiin. Sama ilmiö on nähtävissä niin valkoisilla kuin punaisillakin vangeilla, vaikka vankien olosuhteissa olikin merkittäviä eroavaisuuksia – erot olivat suuria myös esimerkiksi Suomenlinnan vankileirin sisällä.³⁰ Siuntion ja Kirkkonummen taisteluissa vangittiin helmikuun 1918 lopulla vajaa 500 miestä, jotka suurelta osin olivat kotoisin pääkaupungista.³¹ Vangit sijoitettiin Kruununhaassa sijaitsevalle Ruotsalaiselle reaalityseolle, joka hetken ajan muodosti oman erikoislaatuisen maailmansa – vapautus koitti Helsingin valtauksen yhteydessä. Yksi vangeista

Kahvitarjoilua Rautatientorilla vuonna 1918. Kahvi, tee ja muut lämpimät juomat olivat tärkeitä nautintoaineita, jotka poikkeusaikana kiinnittivät ihmisiä normaaliuden tunteeseen. Kuva Ivan Timiriasev/Helsingin kaupunginmuseo.

oli nuori säveltäjänalku Aarre Merikanto, jonka perheelleen kirjoittamat kepeät ja leikkisät kirjeet kertovat paitsi piristeiden tarpeesta myös pintaa enemmän vankeusajan tunnelmista.³² Hänellä oli mahdollisuus säveltää, lukea ja nauttia perheeltään saamia herkkuja, mutta se tärkein, vapaus, kuitenkin puuttui, kuten 9. huhtikuuta kirjoitetusta kirjeestä ilmenee:

Enpä keksi taas muutakaan otan sikaarin ja alan jotain uutta pjeesiä ajatella – toisinaan hiukan hermostuttaa – kadut ovat jo kuivat,

ilmat kauniit – toivoisi niin helkkaristi ulos vapauteen - mutta sitten taas sitä tyyntyy, tietäen, ettei se tuskailemisesta parane ja että tyynesti hyvä tulee.³³

Reaalilyseon vangit olivat Kirkkonummen antautumisen välittäneen Ruotsin lähetystön suojeluksessa, mutta huhut heidän turvallisuuttaan uhkaavista seikoista elivät sitkeästi,³⁴ ja vankien ja heidän omaistensa keskuudessa on täytynyt olla pelkoa tulevaisuudesta. Tästä näkökulmasta on kiinnostavaa, että vankien perheilleen lähettämät kirjeet kuulostavat aika ajoin siltä, kuin pojat olisivat jonkinlaisessa sisäoppilaitoksessa tai pensionaatissa. ”Pirteinä olemme kaikin 8:n miehen voimalla pysyneet, aikaa työllä ja pakinalla lyhennellen – tuloksella, että ei tämä sitä kaikkein kauheinta, tämä vankina olo ole”, kirjoitti Merikanto 6. helmikuuta perheelleen. Auringon paiste vain sai toivomaan, että pääsisi ulos kävelemään, ”pistäytyä á la cafe ja sen semmoista”. Kirkas sää johdatti ajatukset kodin auringonpaisteiseen saliin ja siihen, miten ihanaa olisi vetäytyä omaan huoneeseensa työhön tai mummonkamariin kahville.³⁵ Suurin syy kirjeiden huolettomaan sävyyn lienevät kohtuulliset olot ja hyvä kohtelu, mutta kyse on varmasti ollut myös itsesuojelusta ja resilienssistä; keskittymällä lukemiseen, työntekoon ja opiskeluun sekä kotoa saatujen herkkujen avulla normaaliuden tuomiseen vangit helpottivat paitsi omaansa myös omaistensa oloa.

Viitteitä vankien todellisuudesta saa Merikannon huoneto-verin, siuntiolaisen kartanonisännän Henrik Lindebergin kuvauksesta, joka on vähemmän kaunisteltu kuin omaisille lähetetyt kirjeet.³⁶ Kylmässä luokkahuoneessa III B lähes viisikymmentä helsinkiläistä ja siuntiolaista nuorta miestä nukkui ja valvoi lattialla vieräessä, paksun sikarinsavun ja muiden elämään kuuluvien hajujen keskellä, kuorsasi, piereskeli, pissasi, kiroili, kilpaili vähästä sopasta, perunoista, puurosta ja silakoista, kärsi kovasta ja löysästä vatsasta ja ravinnonpuutteesta johtuvasta heikkoudesta, odotti paketteja ja kirjeitä kotoa, keitteli teetä, piirteli, sävelsi, lauloi ja kinasteli. Eroja tuottivat niin maalaisuus ja kaupunkilaisuus kuin äidinkielikin.³⁷ Lämpimässä suihkussa miehet saivat käydä kerran viikossa, ja liikkumaan pääsi käytävälle puoleksi tunniksi

päivässä. Monilla oli loisia, ja ruoka oli yksipuolista. Ravintotilannetta helpottivat osalla omaisilta saadut paketit. Iltaisin ja aamuisin oli saatavilla kuumaa vettä, jonka avulla valmistuivat kotoa saadut tee, kaakao ja buljongit. Vartijat, joita oli yli sata, olivat majoittuneet pohjakerrokseen. Ruotsin lähetystö valvoi jatkuvasti tilannetta ja oli yhteydessä punaisiin, mikä ei aina ollut vankien omaisten mieleen – punaisten ”roistojen” (banditer) suhteen ei diplomatia ja neuvottelut ollut heidän mielestään oikea ratkaisu. Ruotsin ulkoministerille tilanteesta raportoinut Nils Leon Jaensson arveli tämän johtuvan olosuhteiden kiristämistä hermoista.³⁸ Äideillä ja isillä oli kova huoli pojistaan.

Aarre Merikanto kirjoitti säännöllisesti vanhemmilleen, ja Liisa Merikanto piti huolen poikansa kestitsemisestä myös vankeudessa – sikareita, hunajaa, teetä, kaakaota ja kirjallisuutta tuli lyseolle säännöllisesti. Merikanto kiittelikin sitä, että sai olla vankina omassa kotikaupungissaan.³⁹ Välillä ei herkkuja saanut vastaanottaa, mutta 10. maaliskuuta Merikanto kirjoitti, että ohjeitten mukaan nyt sai lähettää ”n.k. ’Liebesgaben’ ... Siis namusia, sikaareja, vaatteita ja litteratuuria. (Hunaja, kakao, pähkinät j.n.e mukaanluettuina).”⁴⁰ Rintamakokemukset tulevat kirjeissä esiin sivulauseissa: ”Viisistä ja kymmenistä centeistä se elämä näkyi usein riippuvan – eihän se ollut leikkiä.”⁴¹ Suojatussa ympäristössä kasvaneiden miesten nuoruus ja keskenkasvuisuus tulee kiinnostavasti esille runossa, jonka poikajoukko kirjoitti Merikannoille kiitokseksi vankeuteen saamastaan yhteisestä kestityksestä. Kirjeessä kerrotaan nuorista miehistä, jotka ovat rintamalla nähneet välähdyksen aikuisten maailmasta, mutta jotka sisimmältään ovat pikkupoikia, jotka ilahtuvat ikihyvikseen herkkuja saatuaan:

Mut aniharvat meistä oisi luulleet,
ett moni, vähän ehkä itse kukin
ois sentään lapsi, joka ei tiedä muusta
kuin ruoasta ja makeasta suusta⁴²

Arkkiviisussa kerrottiin, kuinka pienikin taakka tai suru voisi saattaa mielet epätoivoon, mutta toisaalta pienikin ilo olisi vas-

taavasti valtava, ja ”saisi suonissamme veren vahtoon ja antais uskon taasen tarmoon, tahtoon.” Tutut maut ja muisto vapaudesta nostivat mielialoja ja valoivat rohkeutta. Loppusanat kuuluivat näin: ”Jos oomme saanehetkin lapsen mielen / ja oppinehet oudon kukkaiskielen, / me oomme – uskooatte, miehiäkin, / min selkä kestää täytetyinkin säkin!”⁴³

Oli Merikannolla ja Reaalilyseon vangeilla muitakin kiittolisuuden aiheita kuin kaakao, romaanit ja sikaarit, kuten pitkästä aikaa patjalla nukkuminen⁴⁴ ja peseytyminen: ”Eilen pääsimme vihdoin dussiin ja olipa todella nautinto pestä itsensä pitkistä ajoista –”⁴⁵ Peseytymisen tuottama kokonaisvaltainen mielihyvä korostui vielä vahvemmin punavankien oloissa. Moni kertoi leirilämän kohokohtia olevan puhtaiden alusvaatteiden vaihtaminen peseytymisen jälkeen. Saarioloissa suurta nautintoa tuotti myös saunominen, peseytyminen ja joskus myös meressä uiminen.⁴⁶ Saunakokemus on määritelty elämykseksi, jossa nostalginen ja esteettinen kokemus kohtaavat, ja niin aistit, keho kuin mielikin aktivoituvat. Se on pysähtyneisyyden hetki, joka vie lähelle luontoa ja menneisyyttä, lapsuuden kokemuksia ja jopa pyhyttä.⁴⁷ Saunomisella on siis mahdollisesti ollut jopa uskonnollista kokemusta vastaava, mielialaa rauhoittava merkitys. Lapsuuteen ja normaaliaikaan linkittyessään se on ollut myönteisen nostalgian keskeinen ilmentymä vankileirien todellisuudessa.

Myös Katajanokan vankilassa saunapäivä ja siihen yleensä sisältynyt alusvaatteiden vaihto oli tärkeä hetki. Arvid Selin kävi työkomennuksillaan muun muassa Santahaminassa, ja erään päivän aikana hän meni metsään ja valmisti itselleen saunavihdan – samalla retkellä hän tapasi rannassa vaimonsa, jolle antoi likaiset vaatteensa. Edellisenä päivänä vaimo oli toimittanut miehelleen puhtaat alusvaatteet. Kaikki oli siis valmista peseytymistä ja saunomista varten.⁴⁸ Heinäkuun lopulla Selin kirjoitti saunomisesta tärkeänä hygienian osana: loisia sai ahtaissa ja likaisissa oloissa helposti:

Kävin saunassakin mutta oli huono löyly mutta kumminkin sain itseni pestyä puhtaaksi muutin puhtaat justin saamani jotenka

olen taas puhdas elävistä en tiedä mikä on tullut minuun sillä kuin tahtoa väkisinki tulla eläviä vaikka usein muutan puhtaat.⁴⁹

Väinö Salovaara kirjoitti useassa kirjeessään uimisesta ja saunassa käymisestä, mahdollisuus siihen vaihteli olinpaikasta riippuen. Osa vangeista sai käydä vapaasti uimassa, ja moni hyödynsikin tätä mahdollisuutta päivittäin.⁵⁰ Kesäkuussa Salovaara kirjoitti vaimolleen, kuinka hän joka päivä ”mylleröi” ja otti aurinkokylpyjä hiekkaisella rannalla.⁵¹ Isosaarella oli sauna; heinäkuun lopussa Salovaara kirjoitti saunan palaneen, mutta uimassa hän edelleen kävi ahkerasti. Palaneen saunan jotenkuten säästyneeseen pukuhuoneeseen rakennettiin pian kuitenkin lauteet ja sisäänlämpiävä uuni, ja jonkinlainen kylpypaikka oli taas pystyssä.⁵² Hetkeksi Isosaaresta Suomenlinnaan siirryttyään Salovaara kertoi, että olot olivat nyt huomattavasti paremmat aina oljista tehdystä matrassista alkaen, ja ”tapiseeratun” kamarin ikkunasta pilkahtivat aamuisin auringon säteet. ”Uimassa saamme täällä käydä koska haluttaa ja saunassa ainakin kerran viikossa.”⁵³ Iloa ei kuitenkaan kestänyt montaakaan päivää, vaan tie vei seuraavaksi Kuivasaareen ahtaisiin ja kosteisiin tiloihin. Sähkömiehenä Salovaaralla oli keskimääräistä paremmat ja vapaammat oltavat ja hän sai erivapauksia, joita kaikilla vangeilla ei ollut. Salovaara kertoi saksalaisten sotilaiden antaneen Salovaaran miehille teetä, jossa oli ollut seassa jopa sokeria. Salovaara arveli tämän johtuvan siitä, että hän oli kumppaneineen sähkömiehiä, ”valon enkeleitä”, jotka kannatti pitää tyytyväisellä mielellä. Salovaara oli sortunut myös toiseen nautintoaineeseen, kuten hän vaimolleen tunnusti: ”Niin hävitöntä kuin se onkin olen nykyisin tupakan polttaja mutta vakuutan, että kun tulen luoksesi en harjoita enään tuota ilkeätä tapaa jota tiedän sinun sydämestäsi inhoavan.”⁵⁴

Sään Salovaara totesi vaikuttavan voimakkaasti mielialoihin: ”Tänäänkin taas näyttää rupeavan satamaan ja se ei tunnu hauskalta. Mielikin on aina painuneempi sade säällä kun kirkkailla aurinkoisilla päivillä ... Saunaan koetan tänään päästä se aina virkistää ja tekee olon mukavaksi.”⁵⁵ Mieltä piristivät toisten seura, mielekäs työnteko, nautintoaineet sekä postin odottaminen ja

saaminen. Varsinaiseen nostalgisointiin oli vähemmän aikaa, vaikka tällaiseksi laskettaneen esimerkiksi vaimoa ja lapsia kaipaavat rivit sekä Salovaaran kuvaukset Käenkukuntakalliolla haaveilusta. Nyrkkipostin ja muun tavarankuljetuksen organisointi vei paljon aikaa ja ajatuksia. Tähän oli syynsä. Vaikka ulkoilmassa oleskelu oli terveellistä ja aika ajoitin myös mielialaa kohottavaa, vei ravinnon puute kuitenkin kaikki heikkoon kuntoon: ”Epäterveellinen ja liian vähäinen ruoka vähentää voimiani päivä päivältä eikä raitis ilma jaksa tätä kaikkea korvata.”⁵⁶

Jouluksi kotiin: vuotuisjuhlat ja perinteet

”Tervehdys täältä saaresta näin juhannuksena. Toivon että vietitte hauskan juhannuksen ikävästä ajasta huolimatta. Minun juhannukseni oli jotensakin yksinkertainen istun kivellä ja katselen koti kaupunkiani sekä kotia kohti ja ajattelen hyvin paljon vietetyistä juhannuksistani. Vaan ei sunkaan tämä iankaikkisesti kestä kai sitä vielä kesää kotonakin vietetään, sillä enhän ole tehnyt mitään yksityisiä rikoksia joten luultavasti pääsen vielä vapaaksi.”⁵⁷

Juhannus – ja toivo. Helsinkiläiset olivat tottuneet saarielämään, ja saaristo oli kesäisin kaupunkilaisten tärkein vapaa-ajanviettopaikka. Siksi nämä rivit saaresta vietetystä juhannuksesta ovat täynnä latausta. Suomalaista vuodenkiertoa rytmittävät puolen vuoden välein joulu ja juhannus. Ne ovat paitsi tärkeitä juhlia, myös rajapyykkejä, joiden avulla aikaa hahmotetaan. Tästä syystä myös vankileiripostissa pohdittiin usein kotiin pääsyä näiden avulla: ensin toivottiin vapautta juhaniksi, tämän toivon rauettua seuraava oljenkorsi oli, jos pääsisi edes jouluksi.⁵⁸

Joulun ja juhannuksen lisäksi myös muut kalenteria rytmittävät juhlapäivät olivat tärkeitä. Kevään tapahtumat etenivät elämää jäsentävien vuotuisjuhlien lävitse: helsinkiläisten jälkeensä jättämässä teksteissä mainitaan muun muassa Runebergin päivä, laskiainen, Marian päivä, palmusunnuntai, pääsiäinen, vappu ja juhannus sekä alakuloinen, mutta tulevaisuuteen suuntaava joulu

Nuori perhe viettämässä kesäpäivää Seurasaaressa vuonna 1917, suloisessa, menetetyssä lähimenneisyydessä. Monen kohdalla saarielämä vaihtui seuraavana kesänä tyystin toisenlaiseen. Kuva: Ivan Timiriasev/Helsingin kaupunginmuseo.

1918. Perinteet ja traditiot toivat turvaa ja normaaliuden tunnetta.

Punaisen Helsingin aikana vietetyistä pyhistä merkittävin juhla oli pääsiäinen. Se koettiin eri ryhmissä eri tavoin, mutta kenellekään se ei ollut yhdentekevä. Nuoret, punaiselle rintamalle kirjoittaneet naiset olivat toiveikkaita, että rakkaat tulisivat jo pääsiäispyhiksi kotiin. He kertoivat käyneensä ”palmumetsällä” pajunoksia poimimassa sekä palmusunnuntain juhlissa – joku näiden välissä myös hautajaisissa.⁵⁹ Hautajaiskulkueet ja -tilaisuudet sekä haudalla käynti muodostivat yhteisöllisen sota-ajan rituaalin, joka oli nopeasti asettunut osaksi arjen rutiineja. Pikku-

veljelleen rintamalle kirjoittanut nainen pelkäsi, että veljelle tulisi ikävä mieli, kun hän kertoili palmuilla juhlista ja huveista: ”Ajattelees Aaro kun Nuorisoseuralla oli palmuiltana alko Lauantaina klo 9 ja loppui sunnuntaina klo 6. ja sittä palmu metsään voi sule tekee varmaankin vielä ikävämpi kun näitä keron”.⁶⁰ Punaisessa Helsingissä tanssit ja iltamat olivat Sari Näreen mukaan tärkeitä yhteishengen luomisen kannalta, ja punakaartilaisuuteen liittyi paljon nuoruuteen liittyvää hauskanpitoa ja rajojen rikkomista.⁶¹ Tanssit ja juhlat olivat tarpeen myös normaaliuden tunteen säilyttämiseksi: ne loivat illuusion siitä, että kaupungissa elämä jatkui kuten ennenkin, ja rintamaltakin palattaisiin pian taas tavallisten rutiinien, hauskanpidon ja juhlahetkien pariin.

Muutamaa päivää ennen palmusunnuntaita Tampereen rintamalle kirjoittanut nainen pyysi kirjeessään vähän jauhoja, että voisi leipoa pääsiäispullaa – tai jos voisi saada edes leipää tai perunoita. Hän myös kehotti miehiä menemään aamulla palmumetsään ja tuomaan oikein isoja palmuja (pajunoksia), ”kai siellä on enempi kuin täällä”.⁶² Kirje oli kauttaaltaan hyväntuulinen ja sisälsi arkisia ajatuksia, kuten kehotuksen käydä tervehtimässä yhteistä tuttavaa Tampereella. Jos ei tietäisi, mihin kirje on osoitettu, voisi kuvitella miesten olevan työn- tai ruoanhakumatkalla eikä sodassa. Etenkin naimattomien naisten lähettämien kirjeiden kepeä sävy kertoo paitsi tietämättömyydestä myös resilienssistä: vallankumous oli helpompi kuvitella muutaman päivän retkeksi kuin sodaksi, jonka kestosta ja lopputuloksesta ei ollut varmuutta. Ajatukset miehistä pajunkissoja poimimassa sitoivat poikkeusajan normaaliin vuodenkulkuun ja näin myös normaaliin elämään, jossa yhdessä vietetyt vuotuisjuhlat olivat kohokohтия ja rajapyykkejä. Pajunkissat kertoivat keväästä, pian koittavasta kesästä ja uudesta alusta.

Myös porvarillisten helsinkiläisten ajatukset liikkuiivat pääsiäisen osalta ruoan ympärillä. Kouluhallituksen virkamies K. A. Franssila kirjoitti päiväkirjaansa passinhankkimismatkastaan Smolnaan: passia hän tarvitsi päästäkseen pääsiäisaterialle appivanhempiensä luokse Meilahdessa sijaitsevaan Toivolan huvilaan. Lopulta Franssila ei tosin jaksanut jäädä jonottamaan, vaan

päättyi yksinkertaisesti käyttäen appiukon passia.⁶³ Ensimmäisenä pääsiäispäivänä Franssila kertoi syöneensä hyvää (vaikkakin pientä) pääsiäiskaakkua lankonsa Ilmari Bonsdorffin kahvikuitsuilla. Kakkua varten oli säästetty jauhoja edellisestä kesästä alkaen.⁶⁴ Toisen pääsiäispäivän päivällinen appivanhempien luona oli suorastaan juhlallinen, ja Franssila kertoi lasten saaneen pitkästä ajasta vatsansa täyteen; tarjolla oli ollut haukea, voita ja ”melkein rauhanaikaista” leipää, säilykehedelmistä laitettua jälkiruokaa ja kahvin kanssa perunajauhoista ja munista valmistettua ”keltaista kaakkua”.⁶⁵ Pääsiäistä varten pitkäänkin säästetyt elintarvikkeet olisi varmasti ollut järkevää säännöstellä ja jakaa pidemmälle ajalle, mutta juhlan viettäminen useine ruokalajeineen toi yhteisen pöydän ääreen kertyneelle perheelle tunteen lähes normaalista tilanteesta ja ajasta, eikä silloin ajateltu, että seuraavana päivänä palattaisiin taas puolityhjään pöydän ääreen ja jatkuvasti kurnivan nälän todellisuuteen. Pääsiäisateria vahvisti poikkeusajan sietokykyä ja henkistä resilienssiä, vaikkei se ravitsemuksen kannalta ihanteellisin ollutkaan.

Myös Ruotsalaisella reaalitysovelluksella syötiin huhtikuun alussa määmiä. Sitä oli Aarre muutamaa päivää aikaisemmin pyytännyt sanoen, että maistuisihan se ”ausgezeichnet!”⁶⁶ Vaimonsa lähettämää määmiä ja sokeria maisteli myös Eero Erkko Katajanokan vankilassa.⁶⁷ Punaiselle rintamalle lähteneissä kirjeissä vedottiin miehiin ja isiin, että nämä tulisivat pian kotiin, ennen kuin tuo ihana herkku loppuu.⁶⁸ Lopulta omaisten oli kuitenkin todettava, ettei määmi säilyisi miesten kotiin tulon asti, kuten tämä kolmantena huhtikuuta tehty tunnustus kertoo: ”...se oli niin hyvää, säästin sinule vähän ja aina maiston kun teki mieleni ja lopulta ei ollut kun niin vähä etten voinut jättää.”⁶⁹ Tämäkin kertoo edellä mainitusta selviytymiskeinosta: haluttiin uskoa siihen, että miehet tulisivat kotiin päivänä minä hyvänsä, ja hyllyllä odottavan herkun avulla hekin vielä pääsisivät osallisiksi juhlan vietosta.

Keskikesällä roolit olivat seuraavan suuren juhlan kohdatessa vaihtuneet, eikä moni punaiselle rintamalle lähteneistä palannut kotiin ruokapöydän ääreen. Vankeudessakin juhannusta vietettiin mahdollisuuksien mukaan, tai ainakin päivä huomioitiin.

Isosaarella, ”vaarallisten vankien” leirissä, saunottiin. Väinö Salovaara kertoi, kuinka hänen sekä Vuolijoen ”poksien” miehet olivat käyneet yhteisessä juhannussaunassa: ”Siellä sitten kävi laulu ja kova mölinä kun kiukaita valeltiin oikein ämpäri kaupalla. Välillä juostiin mereen jäähdyttelemään ja sitte taas takaisin lauteelle.”⁷⁰ Sulo Vuolijoki oli etukäteen pyytänyt vaimoaan lähettämään kynttilän, jotta juhannusyönä olisi mahdollisuus valvoa hieman myöhempään ja lukea ja kirjoittaa, ”kun kahvia-kin saatiin.”⁷¹

Juhannuksen huomioivat tavalla tai toisella kaikki vangit. Kirvesmies ja perheenisä Tuomas Junntila vaihtoi aattona päälleen juuri kotoa saamansa puhtaan juhlapaidan ja housut peseydyttyään ensin lämpimällä vedellä. Juhannusilta vietettiin teetä keitellen. Juhannuspäivän aamuna toverijoukko joi yhdessä teetä ja poltteli tupakkaa ”juhlan sankarin” Juhanin kunniaksi, mutta sen enempää he eivät juhlaa halunneet viettää – he päättivät siirtää sen toiveikkaampaan tulevaisuuteen ja pitää vapauduttuaan yhteiset juhannusjuhlat ottamalla ”saunakylvyt uusilla vastoilla.”⁷² Suomenlinnassa Artturi Kivirinne kertoi pyhien menneen ”niinkuin kaikkiin muutkin päivät”, juhannuspäivänä hän oli pessyt alusvaatteensa puhtaaksi. Pakettia hän olisi kovasti toivonut jussin päiväksi, mutta se ei ollut tavoittanut häntä ajoissa. Kirjoittaja löysi tästä kuitenkin myönteisen puolen: nyt sokeria riittäisi yli pyhän. Kirjeen lopuksi hän kysyy, oliko vaimo ollut missään pyhinä, ja lohkaisee: ”minä vietin koko pyhät saarella.”⁷³

Mantereen puolella juhannustunnelma oli monella apea. Katajanokalla kesäiseen aamuaurinkoon herännyt Arvid Selin muisteli kaiholla edellistä juhannusta, jolloin hän oli ollut kesälomalla Kausalassa – kaunis juhannusaurinko paistoi aamukuudelta hänen silmiinsä, mutta nyt hän oli vangittuna. Selin kertoi myös osallistuneensa juhlan kunniaksi ensimmäisen kerran jumalanpalvelukseen.⁷⁴ Alakuloinen oli myös Ruotsalaisella lyseolla vangittuna ollut Tyyne Koskivirta, vaikka pientä erityisyyden tuntuakin päivässä oli:

Koko päivän on satanut ja aina vaan sataa. Toivoisin että huomennakin sataisi se lohduttaisi meitä vankiraukkoja tietäissämme

että muilla ihmisilläkään ei ole hauskaa vaikka ovatkin vapaita. Kukapa olisi osannut vuosi takaperin uskoa, että pitää juhannus viettää vankilassa. ... Tänäpäin oli soppa hieman parempaa että söin jo koko lautasellisen. Illalla saime leipää, silliä ja voita (ajatelkaa voita vankilassa), mutta täytyy huomata että nythän on juhannus-aatto. ... Nyt juuri tässä huoneessa on aika surina, toiset laulaa toiset juttelee, toiset juo teetä, toiset itkee ja vanhan piian pakottaa korvaa. Ei kenenkään tee mieli nukkua, nythän juhliitaan linnassakin.

Hauskaa juhannusta!⁷⁵

Juhannuspäivänä Koskivirta pahoitteli, että muut saivat nauttia kauniista luonnosta, mutta koulun ikkunasta ei näkynyt muuta vihreää kuin pihan rikkaruohot. Juhlapäivänä jalat alta vievä nälkä tuntui vieläkin kolkommalta.”⁷⁶ Juhannusruoaksi tarjottu lipeäkalasoppa, puolikas silli ja leivänpala eivät auttaneet edes nostalgisten miellelyhtymien luomiseen, todellisuus oli ja pysyi, eikä menneisyyteen voinut paeta.

”Maass’ on juhla, helluntai - / vanki silakkansa sai”⁷⁷, kirjoitti toukokuussa kopissaan Jaakko Kemilä. Juhlat olivat paitsi lohtu, myös tuskallista melankoliaa niille, joiden osalta mahdollisuus rituaalien suorittamiseen oli mennyt.

Nostalgian turvallinen syli

Nostalgiaa on kutsuttu kaikkien aistien muistiksi. Se voi tuoda lohtua ja kevyemmässä muodossaan irrottaa ihmisen hetkeksi ahdistavasta todellisuudesta turvalliseen paratiisiin, lapsuuden maisemaan tai muuhun vakautta ja turvaa edustavaan mentaaliseen maisemaan. Voiko nostalgia olla myös osa resilienssiä, potentiaalisesti traumaattisesta tilanteesta selviytymistä? Edellä kuvatut anekdootit erään sisällissodan yhteydessä uudenlaiseen, vaikeaan tilanteeseen joutuneiden ihmisten arkisista rituaaleista ja niihin liittyvän mielihyvän kuvauksista kertovat omalta pieneltä osaltaan nostalgian ja rutiinien säilyttämisen tarpeellisuudesta. Haju-, maku- ja tuntoaistimukset, jotka toimivat nostal-

gian laukaisijoina, voivat viedä ihmisen kaivattuun normaaliin: kun aivot saavat stimulaatiota piristeistä, on tämä paluu menneisyyteen entistä helpompaa.

Myös juhlien ja pyhien viettäminen on nostalgiaa, yritystä palata täydelliseen tilaan, jolloin maailma ei vielä ollut kaoottinen ja pelottava vaan ennustettava ja turvallinen: pääsiäisenä haetaan pajunkissoja ja syödään mämmiä, juhannuksena saunotaan ja ollaan luonnon helmassa, iltapäivisin juodaan kahvia ja syödään pullaa. Näin tehdään, jos vain mahdollista, myös poikkeusaikoina, ja piristeille kehitetään korvikkeita, jotta tärkeät rituaalit voitaisiin säilyttää puutteesta huolimatta. Voi tuntua järjettömältä, että yksilö säästää nälissään viikkokausia ruokatarpeita syödäkseen ne juhlapyhänä kaikki kerralla tai myy ruokansa tupakasta tai sokerista, käyttää suuren määrän rahaa piristeiden tai vaikka syntymäpäivälahjojen ostamiseen – tai koristelee vankisellinsä pihlajanoksilla. Tämä on kuitenkin selviytymisen kannalta keskeistä ja auttaa säilyttämään toimintakyvyn ja uskon jatkuvuuteen. Kuppi teetä on osoitus siitä, että jokin on pysyvää, vaikka olemassaolon perusteet horjuvat.

Melankoliaksi nostalgia kääntyi silloin, kun tilanne oli liian tuskallinen kestettäväksi, juhlapyhää tai ateriaa ei voinut millään keinolla simuloida, maailman muutos ahdisti musertavalla tavalla ja kaipuu menneeseen, menetettyyn aikaan oli haikean muistelun sijaan raastavaa tuskaa. Marraskuussa vankilasta vapautunut Anna Forsström kirjoitti eräässä joulunaikaan lähettämässä kirjeessään, miten outoa oli, kun kaikki olivat jo palanneet ”normaaliin” ja tekivät jouluvalmisteluja, vaikka kuluneen vuoden paino vielä tuntui niin monen elämässä: ”On kumma nähdä kuinka elämä kaiken sen jälkeen mikä on tapahtunut kuitenkin käy tavallista tahtiansa.”⁷⁸ Ihmislapset jatkoivat elämässä eteenpäin, mutta muistot pakottivat monet katsomaan myös taakseen.

Viitteet

- 1 Väinö Salovaara vaimolleen Lovisalle Suomenlinnasta 22.7.1918. Käen-
kukuntakallio mainitaan yksityisenä vetäytymispaikkana myös kirjeessä
10.8.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto, Työ-
väen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, Työväen
arkisto (tästä lähtien TA).
- 2 Hagman kuvasi asiaa näin: ”Luonnollisesti et nyt voinut tulla, kun matkusta-
minen kokonaan kiellettiin. Olemme siis kukin vangitut, vaikka koppimme
on suurempia kuin mitä vangeille tavallisesti annetaan.” Lucina Hagman
Adèle Stenforsille 30.3.1918. HP:1 Adèle Stenforsin kirjeet 1903–1919, Suo-
malaisen naisasialiiton arkisto, Helsingin kaupunginarkisto (tästä lähtien
HKA). Ks. sodan arjesta ja liikkumisrajoituksista porvarillisen kaupungin
näkökulmasta myös mm. Ilmolahti 2013, 81–85.
- 3 Ks. Ilmolahti 2017a, passim.
- 4 Rossi & Seutu 2007, 10.
- 5 Kukkonen 2007, 15, 35–41, 44, passim; Rossi & Seutu 2007, 8.
- 6 Johannison 2001, 145–148.
- 7 Hugo Nybergin päiväkirjamerkintä 5.2.1918. Jobin kirja. Päiväkirja Hel-
singin kapinaviikoilta v. 1918, Hugo Nybergin muistelmat, Hugo Nybergin
kokoelma, Kansallisarkisto (tästä lähtien KA).
- 8 Kukkonen 2007, 14, 17.
- 9 Johnson & Salmi 2012, 85.
- 10 Väinö Pesolan päiväkirjamerkintä 23.11.1918. Coll. 433.2 Väinö Pesolan
päiväkirjat 1917–1923, Väinö Pesolan arkisto, Kansalliskirjasto (tästä läh-
tien KK).
- 11 Leppänen & Pajunen 2017, 23.
- 12 Väinö Pesolan päiväkirjamerkintä 9.3.1918. Coll. 433.2 Väinö Pesolan päi-
väkirjat 1917–1923, Väinö Pesolan arkisto, KK.
- 13 Väinö Pesolan päiväkirjamerkintä 25.2.1918. Coll. 433.2 Väinö Pesolan päi-
väkirjat 1917–1923, Väinö Pesolan arkisto, KK.
- 14 Lucina Hagmanin kirje Hedvig von Schantzille. 4.1.1918. Hq:6 Hedvig von
Schantzin kirjeet 1917–1918, Suomalaisen naisasialiiton arkisto, HKA.
- 15 Lucina Hagmanin kirje Hedvig von Schantzille. 9.3.1918. Hq:6 Hedvig von
Schantzin kirjeet 1917–1918, Suomalaisen naisasialiiton arkisto, HKA.
Käännökset ruotsin kielestä tekijän.
- 16 Ibid.
- 17 Lucina Hagman Adèle Stenforsille 15.5.1918. HP:1 Stenforsin kirjeet 1903–
1919, Suomalaisen naisasialiiton arkisto, HKA. Eläinten ystävyYTEEN Hag-
man viittasi myös alakuloisessa joulukirjeessään Hedvig von Schantzille

- 20.12.18: ”Kära vän. Haf en fridfull och god jul. Se på hofvet och himmelen, sök upp stjärnor och ljusstrimmor och betrakta hela alltet och ge din sympati åt människor och djur. Jag tänker huru dina talgoxar och mosor blefvo glada att höra din röst och smalka frukten af din mättande hand. Och de söta hönsen!”
- 18 Kevätperho 20.4.1918. Orjanheimo 1921, 38–39.
- 19 Kotivarpunen 5.5.1918. Orjanheimo 1921, (33–)35. Lintuja esiintyy myös mm. runoissa ”Kyyhkynen” sekä ”Kuulin leivon”, ks. Orjanheimo 1921, 84–85, 99–100.
- 20 Savupirtissä 1.5.1918. Orjanheimo 1921, 67 (66–71).
- 21 Ks. esim. Tyne Koskivirran päiväkirjamerkinnät 9.6., 14.6., 18.6., 20.6. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 22 Tyne Koskivirran päiväkirjamerkintä 30.6 1918. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 23 Tyne Koskivirran päiväkirjamerkintä 2.7.1918. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 24 Jokipii 2015, 299.
- 25 Ks. esim. Jokipii 2015, 307, vangit hyödynsivät ravinnoksi esimerkiksi nokkosia.
- 26 Aukusti Koskinen vaimolleen 29.7.1918. Koskinen August, 3 A Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto. Ks. myös Jokipii 2015, 307.
- 27 Ilkka Jokipiin mukaan onkin viitteitä siitä, että ruokaa tupakkaan vaihtaneet kuolivat leireillä usein nopeammin. Jokipii 2015, 307.
- 28 Mandi Juho Saastamoiselle 9.4.1918. 113a: I, VapSA, KA.
- 29 Jalmari Finne 16.6.1918. Jalmari Finnen kirjeitä Maria Lallukalle, Jalmari Finnen arkisto, KA.
- 30 Ks. Jokipii 2015, 290, 321, passim.
- 31 Ks. esim. Nyström 2013, 229.
- 32 Merikannon vankeusaikanaan lähettämistä kirjeistä ja korteista arkistoitu 27 kappaletta, ks. Coll 148.1 ja 148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK. Merikannon kokemuksen jonkinasteisesta yleistettävyydestä voi saada viitteitä muun muassa niin ikään Reaalilyseolla vankina olleen Bror Clas (”Poju”) Carlsonin kirjeenvaihdosta perheensä kanssa, jossa on paljon samankaltaisia piirteitä. Ks. Örn-Carlson-suvun kokoelma 2 (kirjeenvaihto 1905–1962), KK.
- 33 Aarre Merikanto 9.4.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 34 Ks. esim. Väinö Pesolan päiväkirjamerkintä 31.3.1918: ”M. sisarukset kertoivat mulle eräänä päivänä ..., että eräs Reaalilyseon vangeista oli kuol-
lut syöpäläisten kynsiin. Vastasin: ”ovatpa huonoja miehiä, mokomat 600,

- jotka eivät kestä taistelussa edes lutikoita vastaan, vaikka ei heillä ole mitään muuta työtä”. Juttu oli aivan perätön. Tapasin nimittäin eilen ukko Merikannon, mikä ilmoitti, että hän on kirjeenvaihdossa poikansa kanssa ja ettei heillä ole mitään sanomista eikä valittamista siellä oloa vastaan!” Coll. 433.2 Väinö Pesolan päiväkirjat 1917–1923, Väinö Pesolan arkisto, KK.
- 35 Aarre Merikanto 6.4.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 36 Sjunbyn (Svidjan) kartano Kirkkonummella oli paikka, jossa Länsiuusmaalainen valkokaarti Sigurdskåren oleskeli helmikuussa 1918. Hella Reuterin kirjoittamassa kuvauksessa kerrotaan, kuinka kartanossa rikkiäisten huonekalujen ja muiden taistelun jälkien keskellä Aarre Merikanto soitti kartanon flyygelillä säveltämänsä Svidjan marssia (”Mitt i allt detta stod flygeln och vid den satt unge Merikanto och spelade Svidja Marschen”). Lindholm 2008, 59.
- 37 Lindholm 2008, 122–132 (Lindebergin muistiinpanot). Lindebergin kuvauksen mukaan Merikannolla oli tapana vetäytyä vaiti omaan nurkkaansa sikari suussaan, ja tällä oli aina ”tuuria” niin suurien ruoka-annosten kuin kotoa saatujen herkkujenkin suhteen. Miehet jakaantuivat omiin pienempiin porukoihinsa, josta kertoo Merikannon 6.4. mainitsema oma ”kahdeksan miehen” joukko.
- 38 Lindholm 2008, (118–)120.
- 39 Aarre Merikanto 27.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 40 Aarre Merikanto 10.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 41 Aarre Merikanto 4.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 42 Sotavankien tervehdys ystävilleen, kirjoittanut ”Tuna”, allekirjoittanut kahdeksan miestä pääosin lempinimillään. Aarre Merikannon kirje 21.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 43 Ibid.
- 44 Aarre Merikanto 14.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 45 Aarre Merikanto 20.3.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 46 Väinö Salovaara 19.6.1918: ”Alusvaatevarastoni on nyt loppuun käytetty sillä ei ole enään puhtaita kuin yksi vaatekerta ja ne panen tänään päälleni jos pääsen saunaan. Lähetä minulle paketissa alusvaatteet ja sukat sekä palanen saippuaa ja vatsan täytettä. Nenä ja pyyheliinoja minulla on puhtaina vielä useita, samoin tynnyppi. Likaisia vaatteita en voi lähettää kun en tiedä mitenkä saisin ne tulemaan perille, siksi pidänkin ne täällä.” Väinö

- Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto miehen ollessa vangittuna valtiorikoksesta Suomenlinnan vankileirillä kesän 1918. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 47 Puomies 2013, 366–367.
 - 48 Arvid Selinin päiväkirjamerkinnot 2.7.1918; 3.7.1918; ks. myös 13.8.1918; 20.7.1918. 3 A Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
 - 49 Arvid Selinin päiväkirjamerkinnot 20.7.1918. 3 A Suomen luokkasota 1918, Kansan arkisto. Ks. hygieniasta ja saunomisesta myös Tuomas Junntila 23.9.1918, 4.10.1918 ja 19.10.1918. Tuomas Junntilan kirjeitä Suomenlinnan vankileiristä v. 1918. 3A3 Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
 - 50 Jokipii 2015, 299.
 - 51 Väinö Salovaara vaimolleen 21.6.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
 - 52 Väinö Salovaaran kirjeet 31.7.1918 ja 8.8.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
 - 53 Väinö Salovaara vaimolleen 13.8.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
 - 54 Väinö Salovaara vaimolleen 16.8.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
 - 55 Väinö Salovaara vaimolleen 17.8.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
 - 56 Väinö Salovaara 14.6.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
 - 57 Vihtori (Viktor) Mönkkösen kortti sisarelleen Anna Mönkköselle Hermaniin 24.6.1918. Mönkkönen Viktor, 3 A Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
 - 58 Ks. esim. Tyyne Koskivirran päiväkirjamerkinnot 15.6.1918, 22.6.1918 ja 26.6.1918. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
 - 59 Ks. esim. Elsa Armakselle 25.3.1918, Eva Otolle 25.3.1918, Alina Aarolle 25.3. 141b, VapSA, KA.
 - 60 Alina Aarolle 25.3.1918. 141b, VapSA, KA.
 - 61 Näre 2015, 248.
 - 62 Hilma W. rintamalle 23.3.1918. 140, VapSA, KA.

- 63 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 30.3.1918. Coll 55.11, Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, KK.
- 64 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 31.3.1918. Coll 55.11, Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, KK.
- 65 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 2.4.1918. Coll 55.11, Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, KK.
- 66 Aarre Merikanto 29.3.1918 (30.3.); Aarre Merikanto 3.4.1918. Coll 148.1–148.2, Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, KK.
- 67 Eero Erkko Maissi Erkolle 31.3.1918. Ca2 Kirjeenvaihto (Eero Erkko) 1893–1927, Maissi Erkon arkisto, Päivälehdien arkisto.
- 68 Anni Hannekselle 25.3.1918. 141b, VapSA, KA; Eino P. Kalervolle 28.3.1918. 142a, VapSA, KA.
- 69 Hilja Eelikselle 3.4.1918. 140, VapSA, KA.
- 70 Väinö Salovaara vaimolleen 21.6.1918. Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto. Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 71 Sulo Wuolijoki Hella Wuolijoelle 23.6.1918. Sulo ja Hella Wuolijoen kirjeenvaihtoa, KAY: 385 Perhekirjeenvaihto, Hella Wuolijoen kokoelma, KA.
- 72 Tuomas Junttila perheelleen 23.6.1918. Tuomas Junttilan kirjeitä Suomenlinnan vankileiristä v. 1918, 3A3 Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
- 73 Artturi Kivirinne 24.6.1918. 3A3 Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
- 74 Arvid Selinin päiväkirjamerkintä 24.7.1918. 3 A Suomen luokkasota 1918, Kansan Arkisto.
- 75 Tyne Koskivirran päiväkirjamerkintä 23.6.1918. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 76 Tyne Koskivirran päiväkirjamerkintä 24.6.1918. 323.2 Punavangin päiväkirja Helsingistä, Vuoden 1918 arkisto, TA.
- 77 On helluntai 19.5.1918. Orjanheimo 1921, 81–83.
- 78 Ilmolahti 2017b, 80.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Helsingin kaupunginarkisto (HKA)

Suomalaisen naisasialiiton arkisto

Kansallisarkisto (KA)

Hella Wuolijoen kokoelma

Jalmari Finnen arkisto

Vapaussodan arkisto (VapSA)

Kansalliskirjasto (KK)

Hugo Nybergin kokoelma

K. A. Franssilan arkisto

Oskar ja Liisa Merikannon arkisto

Väinö Pesolan arkisto

Kansan arkisto

3 A Suomen luokkasota 1918

Päivälehdien arkisto

Maissi Erkon arkisto

Työväen arkisto (TA)

Vuoden 1918 arkisto

Työväen arkiston muistitietokokoelma 11108

Kirjallisuus

Ilmolahti, Oona (2013): Kriisin kirjaaja. Muistamisen hallinta Kaarlo Alfred Franssilan päiväkirjassa. Teoksessa Katri Lento & Pia Olsson (toim.), *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 65–95.

Ilmolahti, Oona (2017a): *Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere.

Ilmolahti, Oona (2017b): Tahdonvoima ja valinnanvapaus – Anna Forsströmin vuosi 1918. Teoksessa Oona Ilmolahti & Sinikka Selin (toim.), *Rohkea kynä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 56–82.

- Johannison, Karin (2001): *Nostalgia. En känslans historia*. Bonnier, Stockholm.
- Johnson, Bruce & Salmi, Hannu (2012): Aistien historia: kohteet ja menetelmät. Teoksessa Rami Mähkä & Asko Nivala (toim.), *Tulkinnan polkuja: kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turun yliopisto, Turku, 82–106.
- Jokipii, Ilkka (2015): Elämää Helsingin vankileireillä. Teoksessa Jarmo Nieminen (toim.), *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa – sotasurmat 1917–1918*. Gummerus, Helsinki, 290–323.
- Kukkonen, Pirjo (2007): Nostalgian semiosis: keveyden ja painon dialogia. Teoksessa Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.), *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 13–44.
- Leppänen, Marko & Pajunen, Adela (2017): *Terveysmetsä. Tunnista ja koe elvyttävä luonto*. Gummerus, Helsinki.
- Lindholm, Sture (2008): *Sigurds saga. Berättelsen om den västnyländska Sigurdsårens kamp våren 1918*. Proclio, Sjundeå.
- Nyström, Samu (2013): *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Näre, Sari (2015): Sisällissota nuorten sotana – vuosi 1918 Helsingissä nuorison ja nuorten silmin. Teoksessa Jarmo Nieminen (toim.), *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa – sotasurmat 1917–1918*. Gummerus, Helsinki, 238–261.
- Orjanheimo, Osmo (1921): *Kuohujen keskellä. Valikoima vankila- y.m. runoja*. Työväen Sanomalehti-osakeyhtiö, Helsinki.
- Puromies, Laura (2013): Hyvät lölyt! Aistit, tunteet ja estetiikka näkökulmina saunaan. Teoksessa Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää & Aura Kivilaakso: *Mitä on kulttuuriperintö?* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 361–379.
- Rossi, Riikka & Seutu, Katja (2007): Nostalgian lukijalle. Teoksessa Riikka Rossi & Katja Seutu (toim.), *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 7–12.

